

A havas

Vidám és fiatal volt ez a havas ezer és ezer esztendő óta. Kifogyhatatlan volt és jóságos. Így tudta ezt minden: emberek és állatok, vizek és mezőségek és a véghetetlen, nagyságos erdőségek: a nyírfaerdők és bükkösök az aljban, a fenyvesek fenn a hegyen és a fenyőnél is feljebb az ormokon a görcsös ágú, kesernyés gyantás gyümölcsű gyalogfenyő-rengetegek. A medve nem győzte legelni a málnát és áfonyát, a farkas nem tudta kipusztítani a nyulat és őzet, a barna barátkeselyű lomhára hizott, zsírosra a fenyőrigó meg a siketfajd, és kövér pizstrángot halászott a róka. Zsendüléstől hóhullásig sűrű fűben legelt a juh meg a marha és a ló, s télire annyit kaszálhatott az ember, amennyit csak bírt a dereka. Vidámak és bőségesek voltak a vizek, akik itt születtek és innen futottak le a messze világba, ahol az emberek verejtékezve túrják és kínozzák ezt az öreg földet.

Vidám és mindig fiatal volt az ezeresztendős nagy ösvény, aki a rekiceli völgy végéből kanyarodik fel a hegyerincre és mindenütt a füves, zöld gerincen, magasabban minden erdőnél és minden gyalogfenyőnél kígyózik csúcstól csúcsig, nyeregtől nyeregig, Stîna de Valéig és onnan végig a Bihari-hegyháton a Găina-tetőig. Ezeresztendős ez az ösvény, akit emberek bocskora és lovak patája taposott ki, és aki mégis puha és sima maradt, mint a téli medvebunda. Hatalmas és szép ösvény ez, a leghatalmasabb ezen a mi havasunkon, anyja minden többi ösvényeknek, akik belőle kiszakadva jobbra és balra vezetnek le a völgyekbe, ahol már emberek élnek és ahol utak vannak. Keskeny, játékos, fiatalosan soványkás völgyi utak, amik a harsogó zöld vizek mentén kígyóznak a messze lenn való városok felé.

Időtlen idők óta egyformán élő volt az erdő. És nagy volt, temérdek nagy. Egyetlen volt a rengeteg a Jára vizétől a bihari Budurászáig és szakadatlan volt a Sebes-Köröstől a Fehér-Körösig. Végtelennek és örökkévalónak tudta mindenki a fenyvest, kiapadhatatlannak, halhatatlannak.

Mert mindig több, mérhetetlenül több volt, mint amennyi kellett belőle az egykor itt való életnek.

Hogy a régi időkben ki gazdáé volt ez az irdatlan nagy havas, nem tudom. De azt igen, hogy apám ifjúkorában a Fekete-Köröstől a Dregánig és a Crăciunig meg Călineasaig a váradi román püspöké volt. Onnantól a Vurvurás-tetőig, le Rekicelig és a Béles torkáig s fel a víz mellett Tyikáig és az Apa Caldă mentén a forrásig a gróf Bánffy-komposzessz-szorátusé. A Meleg-Szamos és Béles menti havas a valkói nemes közbirtokos atyafiságé volt, a Jára és Aranyos-vidéki rész az Andrássy grófoké. És ami temérdek havas ezenkívül Gyalutól Abrudig és a Vulkánon túl is a Fehér-Körösig terpeszkedett, az mind-mind a fiskusé volt. Ezeké az öt gazdáké volt több mint félmillió holdon minden hegy és völgy, minden erdő, legelő és kaszáló, minden víz és minden kőszikla, övék volt minden falu és minden lunka és minden ember is az övék: férfi, asszony, gyermek és fehér hajú görbe vénség is.

Az öt nagygazdákon kívül tudomásom szerint volt ugyan még – beékelve a valkói nemes atyafiak és Bánffy-komposzesszorátusé közé – valamelyes erdőrészecskéje a gyerőmonostori Kemény és Kabos nemzetségeknek is. De ezek kicsi maradék foltocskák voltak, mint hangyatúrások a réten.

Tudták ezt az itt való emberek, ámbár nemigen értették. Mert gazdáikat ők a régi időkben soha itt fenn nem látták, s az úrszolgálatot a havasi ember nem ösmerte. Nem robotolt kaszálással, szántással vagy aratással, nem adott urának kilencedet, csak juhötvenedet. Ha az uraság ridegállatot hajtott fel nyári tartásra, azt megőrizte a magáéval együtt; ha úgy parancsolták: faluszámába behordott valamennyi tüzelőfát Belényesre, Abrudra, Kolozsvárra, Tordára, s erdőhasználat és fűrészvám fejében faragott fát és deszkát is beadott. Beadta, mert volt miből bőséggel, az öt világi gazdáknak.

De benn a rengeteg havasban az egyetlen igazi gazda az Úristen volt, s egyedül ő tartotta számon a havasi ember dolgát. Ezért az élete szabad volt, és a fa meg a fű csak az ő számára jelentette az életet. És ez így is volt rendjén. A tágas, verőfényes lunkák arra valók, hogy az emberek nyáron reájuk hajtsák a juhot, a marhát és a lovat, és nyár végén annyi fűvet kaszáljanak, amennyi a hosszú télire elegendő.

A fenyőfa arra való, hogy ősszel és tél elején kiválogassák a szálakat, amelyeket levágjanak, megtakarítsanak és gerendát faragjanak, kártyus- és cseberdongát meg zsendelyt hasítsanak belőle, vagy leusztassák a vízfűrészig, hogy deszka vágódjék belőle. A gyertyán arra való, hogy nyerget, a bükk hogy szuszénkot eszkábáljanak a fájából, disznót hizlaljanak a makkjával és annyi ölet vágjanak le tüzelőnek, akiből egy kis tehénre való pénzt csinálhassanak a kolozsvári, tordai vagy fehérvári vásárokon.

A havasi ember vagyona a fa és a fű, és ez a mindennapi kenyere. Kifogyhatatlan vagyon és örökkévaló kenyér volt ez valamikor.

*

Ebben a nagy változatlanságban akkor mozdult valami új, amikor a törvény a jobbágyemberből szabad embert csinált; és az urakéból kihalózták a községek és az emberek földjét. Mérnökök jöttek fel akkor a havasba meg zsandárok és fiskálisok; dombokat halmoztak itt is, ott is, és kidobolták, hogy íme, ezek határhalmok, ami ezeken belül a faluk felé esik, az az embereké, ami pedig azokon túl, az az uradalmaké, s ott az urak engedelmé nélkül senki emberfiának fát kidönteni, legeltetni, kaszálni nem szabad, mert az lopás vagy prévarikálás, ami pedig büntetés terhe alatt: tilos.

Az emberek csudálkoztak, de nem hangoskodtak, mert féltek a zsandároktól.

Aztán elment a havasból a sok idegen ember, a zsandárok is elmentek, és az emberek megnyugodtak. A változás pedig csak annyi lett, hogy az uradalmi határdombokon belül itt is, ott is egy-egy ház épült, és abba puskás gornyik költözött, akinek tarisznyaszíján nagy fényes rézmonéta csillogott. Dolguk pedig az volt, hogy járják a hegyeket, erdőket és akit a tilosban falopáson vagy legeltetésen rajtakapnak, zálogolják és jelentsék a szolgabíráknak...

Nagy változás volt ez, de az emberek megszokták és végül is csak kacagtak. Mert a havas mérhetetlenül nagy, megfért rajta a gornyik is, az emberek is úgy, hogy nem akadtak egymás útjába.

Nem, nem. A határhalmok és gornyikok még igazi változást nem hoztak a havasba.

De nem is sok idő múlva ezután azt a hírt hozták a Magyarországból hazatérő csebresek, hogy Várad felől, a Körös völgyében, Csúcsa felé csudálatos út készül: VASÚT...

Más esztendőben aztán megtoldották a mesét, hogy lám, már Hunyadig csillog az új út vastalpu kigyója. És azután esztendőről esztendőre tovább épült a vasút Kolozsvárig, Tövisig és onnan is tovább, ki tudja, meddig. Talán ki Romániáig is.

Nem kicsi dolog a vasút sem, emberek, de nagyobb ennél, hogy egyszerre a vasúttal, aki valahol ott lenn, a havasalján kanyarog, íme, csak új, nagy fűrészek is épültek Kelecelen, Járavizén, Hidegszamoson, Topánfalván. S ezeket már nem a víz hajtotta, hanem tüzesgép, és ezek a fűrészek csudálatosak voltak; némelyik meg is gyalulta a deszkát.

Ez már igazán nagy dolog volt, mert nagyot változtatott az életen. De nem hozott bajt, inkább jót. Mert az új fűrészek temérdek fát emésztettek, és a fát emberek döntötték ki, a rönköt a vízig emberek vontatták, csúsztatták, a vizeken emberek úsztatták a fűrészig, ott is emberek dolgozták fel a gépekkel, és a gerendát, deszkát, lécet emberek fuvarozták a vasúthoz.

Sok-sok ember kapott munkát a fűrészektől, és a fűrészek jól fizettek.

A fűrészek idővel mind több és több erdőt emésztettek el, és az erdővágó balta mind feljebb és feljebb ette bele magát a havasba. És új utak és új fűrészek is épültek benn a hegyek között. Lám, a Sebes vize mentén felépült Szerinden a fűrész, és füstöl a hosszú vaskémény a gyurkuciai határon, a Belles torkában is, és úszik a rönk az Alunon hóolvadáskor és az őszi esővel. És a havas szívében csattog már a balta ősztől tavaszig.

De úszik a rönk a Dregánon és a Jádon is le a Körösbe, és úszik az Aranyoson le Topánfalvára, és amennyi víz van a havason, azon tavasszal mindenütt indul a rönk a nagy fűrészekhez.

Jól van ez így – gondolták az emberek, és igazuk volt. Mert ahogy az erdővágó balta és a fűrész mind beljebb és beljebb ette magát a havasba, és mind több és több gatter hasította sívítva a gerendát, deszkát és lécet, annál több pénz került a havasi ember markába, amit helyben ügyesen el is

költhetett a fűrészek boltjában mindenféle portékára és a kocsmákban pálinkára, amitől vidáman dalol az ember, és gyönyörűség az élete.

Jól van ez így – gondolták az emberek, és nem vették észre, hogy a havas, ez az ezer és ezer esztendő óta egyformán fiatal havas, lám: idősödik. Régi ifjú vidámsága, mosolygós orcája megkomolyodik, zsugorodik rajta a régi élet és kopik: soványabb a fű, a vizek apadnak, és források szikkadnak el, de szaporodik az omlás meg a vízmosás, és a lesuvadt föld alól mind sűrűbben üti ki magát a kopasz kőszikla, mint dögből a csont, ha a keselyű lerágta róla a húst.

Jól van ez így – gondolták magukban az emberek, és pálinkától homályos szemük csak akkor vette észre a bajt, amikor egyszerre csak eljött ide fel és befészkelte magát a havasba is a vénülő, letarolt, megkopasztott földek iszonyú kórsága: a sárga orcájú gyilkos szárazság.

*

Ebben az időtájban ért véget a százesztendős határper a Bánffy-komposszesztorátus és a váradi román püspökség havasi uradalma között. A törvény a püspökségnek adott igazat. Nem bizonyos, hogy mert ott volt az igazság, hanem mert a püspök fiskálisai jobban szolgálták gazdájukat, mint a grófokéi.

Megtörtént tehát, hogy egyik napról a másikra néhány ezer hold a havas szívében gazdát cserélt. Mire a grófi főerdész kapta a parancsot, hogy készítse el a havasuradalom új mapáját, hanyassa fel az új határhalmokat és a többi szomszéd felé is újjáépítse a régieket és sűrítse és számoztassa újra. A prévarikálók számára pedig ezentúl nincsen kegyelem.

Húszesztendős voltam akkor, és műegyetemi hallgató. S Gergely bácsikám révén, aki régi erdőgondozója volt az uradalomnak, a főerdész engem is beállított a nyári vakációm idejére a már vége felé járó terepmunkához segítségnek.

Augusztusban történt, a hónap vége felé. Egy erdővéddel és a térképpel az uradalomnak a valkói nemesek havasával meg az albaki és scărișoarai községi havassal érintkező határvonalát jártam be. Számba vettem és a térképen azonosítottam a megújított régi és az újonnan csinált halmokat, és a

halmok közepébe ásott sasfákra reáfestettem az új térképi felvételek számait. Így érkezünk egy délután a Marsoaja nagy lunkájára, ahol a nyáron megújított három határhalom sasfáját kellett megszámoznom. Az erdőszélen kellett lenniök. Az elsőnek az ösvény mellett, tőle fél kilométerre a másodiknak, onnan 300 méterre a harmadiknak. Sorba vettük őket. S lám, a halmok széjjel voltak hányva, a sasok sehol... Egy-másra bámultunk szóltanul.

Fullasztóan meleg, napos délután volt. Levél se rezdült, s mi csak állottunk az erdőszélen. Mellettünk, az árnyékban nyugodtan legelésztek a lovak, és én törültem a szemembe csorgó izzadságot. Nem beszélt egyikünk sem, s abban a nagy, reánk boruló, mozdulatlan csendességben a fülemben valahonnan messziről halk kolompszó mászott be.

Hallod?

Hallom... Ott legeltetnek...

Gondolod?

– Jó a fülemben, úrfi. Csorda legel ott, valahol lenn az aljban.

(A gornyik régi ember volt, gyermekkorra óta járta a havast az uradalom szolgálatában.)

– S mit gondolsz, Mitru, kik lehetnek?

Azt már nem tudom... De megnézhetem. – S már emelte is ki a nyakából a tarisznyát (szíjában a rézmonétával) és letette a fűre.

Itt megvárhatnál, úrfi – mondta –, én majd megtudok mindent.

S ment is már.

Megeresztettem a lovak haslóját és kivettem szájukból a zablát, hogy könnyebben falhassanak. Aztán letelepedtem az árnyékba és cigarettát sodortam.

*

A második cigarettát szívtam, amikor a gornyik vissza-került.

Na, mi az, Mitru?

Albakiak... A községi ridegcsordával...

Bolond dolog...

A gornyik felvette a földről és nyakába kanyarította a tarisznyáját (a hanyatló napban megcsillant a sárgaréz mo-

néta), aztán cigarettát sodort, reágyújtott és mélyen leszívta a füstöt. Csak azután kezdte:

Ezt raportálni kell Gál úrnak... S az úrfi még ma a Kucsulátra érhet...

Helyes – bólintottam, mert Gál úr az én Gergely bácsikám volt. – És te?

Még széjjelnézek másfelé is itt körül.

Más csordákra is gondolsz?

A községi legelőkön egy szál fű sincsen már. Szárazság van, úrfi.

Igaz!... De holnap reggel azért Tyikán legyél...

*

Meghajtottam a kicsi lovat, és még derengett, amikor Zmidánál átláboltam a patakot. De sűrű volt a sötétség, amikor a kucsuláti tisztásra megérkeztem. A fiatal hold sarlója udvaros homályban pislogott, s a nagy erdészház ablakából lámpafény sárgállott ki az éjszakába. A kutyák ugattak, és a házból a tornácra ember jött ki.

– Ki az?

Megösmertem a hangot:

Jó estét, Gergely bácsi.

Te vagy az, fiam? Hogy kerülsz ide? Na, gyere be, s most ne bajoskodj a lóval, majd eligazítják azt... Hej, Vaszi!...

*

... Az asztalnál az erdészgyakornok ült, előtte jegyzőkönyvek számokkal. Barna, jóképű fiú volt, még egészen fiatal, csak az ősszel került volt ide, egyenesen Selmecről. Martin Ferencnek hívták.

Fáradt voltam, leültem az asztal mellé. Ételt hoztak s elém tették. Gergely bácsikám állott és pipázott.

– Egyél – mondotta és mást nem szólt s nem is kérdezett semmit.

Éhes voltam, hát ettem. Forró teát is hoztak: megittam.

– No, most beszélj!

Referáltam: a határhalmok a Marsoaján kidöntve, és az aljban, Călineasa iránt, legel az albaki csorda...

A gyakornok öklével az asztalra csapott.

– Bitangok.

Gergely bácsi megnyomogatta ujjával pipájában a dohányt, pöfékelt néhányat, aztán csendesen csak ennyit mondott:

– Szárazság van, fiatalúr...

*

Alig pitymallott, már nyeregben ültünk öten: a bácsikám, a gyakornok, két erdővéd és én. Tyikán frustukoltunk, és közben Togya Mitru, a gornyik referált:

– Másik csordát is láttam. Nagy csordát. S ez a scărișoaraiaké, a Piatra Roșu iránt legel. S a csordával emberek. Sok ember is...

Frustuk után hatunkkal kapaszkodtak fel a lovak a Dealu Calului hátára, és délfelé meghallottuk a kolompszót arról a tájról, ahonnan tegnap is hallatszott. Itt a lovakat megbékoztuk és gyalog ereszkedtünk le a fák között. S amikor az erdő szélén kipillantottunk, alattunk a Marsoaja térs tek-nőjében ott legelt a csorda. Körülötte néhány pásztor megcsoring, és a csordán felül, a domboldalon, öreg fenyő árnyékában is emberek álldogáltak egy csomóban s mozdulatlanul, széjjel vetett lábakkal, hosszú botokra könyökölve. Valahányan a fűben is heverték.

Hirtelen négy-öt hosszú szőrű, lompos kuvasz pattant fel a fűből és nyargalt felénk üvöltő ugatással. Mire az emberek felénk fordultak, s a fűben heverők is feltápáskodtak.

– Mintha vártak volna minket – mondta Gergely bácsikám. Aztán reám pillantott: – Itt maradjatok.

Ketten a gyakornokkal indultak az emberekhez, akik meg sem moccantak, csak állottak a botra támaszkodva, karjukra akasztva hosszú nyelvű balta.

Mit beszéltek: nem hallottam, de láttam, hogy a gyakornok hirtelen emeli a puskát, és tusával mellbe vágja az egyik embert. Az megtántorodik, és ugrik is már két ember, és nincsen puska a gyakornok kezében.

Egy szempillantásig mintha megdermedt volna minden. Aztán látom, hogy a bácsikám húzza a gyakornokot visszafelé. Hátrálnak, és a gyakornok kezében revolver. S az emberek most megint csak moccanás nélkül velük szemben...

... Némán ereszkedtünk le Tyika felé. A gyakornok messze előttünk, és hallom Gergely bácsi hangját:

– Ebből pedig baj lesz...

Jól elmúlt dél, mire visszaérkeztünk Tyikára.

Ott én elsőben a lovam után néztem (ezt a munkát én vállaltam magamra, és szívesen végeztem, mert szerettem a lovat): lenyergeltem, lekantároztam és istenesen lecsutakoltam, aztán megbékózva kicsaptam a többihez a patak menti kövér gyepre. Utána még megmosakodtam derékig a patakban és csak ezután mentem be a házba.

Benn az asztal terítve, az étel is rajta. Az asztal mellett a gyakornok, de csak ült, nem evett. Bácsikám állott a szoba közepén, és két levelet adott Mitru gornyik kezébe.

– Ezt a nagyobbikat Hunyadon a főerdész úr kezébe adod, senki másnak; ezt a kisebbet a zsandároknak. Amit kérdez tőled a főerdész úr vagy a zsandár, arra megfelelsz értelmesen. És most siess és ne kíméld a lovat.

A gornyik tarisznyájába süllyesztette a leveleket és ment. Bácsikám leült az asztal mellé.

– Mi is megszolgáltuk talán a mai ebédünket – mondotta, és asztalkendője végét gondosan gyűrögette a gallérja mögé...

... Ebéd után fogtam a pokrócomat, lementem a víz mellé, és ott leheveredtem a gyepen. Még hallottam egy ideig, ahogy a legelő lovak tépték és harsogtatták a füvet...

*

A nap lement már, és a fiatal hold szelíden-sárgán bámult le az égről, amikor álmomból furcsán fájdalmas bűgő-zengő hang serkentett fel: a tulnyiknak, a hosszú fenyőfakürtnek a hangja. Élesen hasított és kristálytisztán áradt széjjel a mozdulatlan estéli levegőben a különös melódia. Mindig ugyanaz. Komolyan mély, zengő-zúgó hangon kezdte, aztán hirtelen magasra ugrott fel, és szilajon-élesen cifrázta-trillázta a levegőbe a maga riadóját, hogy a végén szelíden bűgő, halkuló sóhajtásban enyésszen el. S ha elhallgatott az egyik, valahol másutt mint a visszhang szólalt meg a másik, ugyanazzal a melódiával. Utána a harmadik, és szállott-szállott a tulnyikhang lunkáról lunkára, a völgyből felkúszott a hegygerincre, és csúcsról csúcsra szökött át, amíg el nem halt a messzeségben. Hogy aztán újból kezdje, s talán éppen itt a tyikai oldalban.

A tulnyik a havasi ember drót nélküli távírója.

... A harmat lehullott, megfáztam. Fogtam a pokrócot és bementem a házba.

*

Másnap későn ébredtem és nagy mozgásra. Az udvaron lovak és a tornácon zsandárok frustukoltak. Megmosdottam és sietve faltam. Gergely bácsi parancsoló hangját hallom:

– Lovat nyergelj! Nekem és magadnak is.

Mire a lovakat a ház elé vezettem, üres volt a tornác is, udvar is, és gyakornok, zsandárok és kerülők éppen befordultak az Apa Caldă menti út kanyarodójánál.

Már a nyeregben ültünk, amikor bácsikám mondta: – A főerdész elé megyünk. – És vesszőjével reávert a ló farára.

Egy futással értünk fel a Ciclul hátára, és nyeregből szállottunk egy magános, terebélyes öregfenyő alatt, ott, ahol az ösvény kapaszkodik fel Gyurkuca felől.

– Arról kell érkezzenek. Addig leheverhetünk itt.

Az idő délfelé járt, a nap élesen tűzött. Az égen barna barátkecskészerű keringett kifeszített, mozdulatlan szárnyakkal, és valahonnan messziről furcsán szomorú, elnyújtott, ritmikusan ismétlődő vonító hangok, mint siratóének jajgatása:

– Ha – uuu – ah ... Ha – uuu – ah...

Valahol húzzák a rönköt a csatornához.

*

Arra riadtam fel, hogy a lovam vidáman, élesen felnyerített.

Lovasok kapaszkodtak felfelé az ösvényen. Libasorban, ahogy az már itt szokás. Hatan voltak, és megösmertem az elsőt, széles szűgyű s szürke kancáján: a főerdészt. Utána sötét ruhás kakastollasok, vállukon keresztben a karabély: zsandárok. S az utolsót is megösmertem: a mi tyikai gornyikunkat.

Nyeregbe ültünk és csatlakoztunk. Gergely bácsi halkan referált a főerdésznek, de csak annak a válaszát hallottam meg:

– Hiba történt, Gál. A gyerek még zöld, de azt mégis tudnia kellett volna, hogy itt a községi legelőket leperzselte a szárazság.

Bácsikám nem válaszolt, és a lovak szaporán kocogtak a hegygerincen. Innen a szem messze ellátott, de sehol egy lélek, semmi mozgás, semmi hang. Csak mozdulatlan, forró levegő, a távoli hegyek; párásak, élük beleolvad az égbe, mintha fátyol borult volna rájuk. S a hátamon végigcsorog az izzadság.

Ritkás erdőbe lovagolunk be, az erdőn túl a Marsoaja nagy, virágos lunkája a határdombokig. Szorosan egymás mögött haladunk most, legelől Gergely bácsikám, s néha a földre mutat le.

Friss ganéj és friss nyomok.

Aztán hirtelen megrántja a szárat.

Csend!...

Moccanás nélkül állanak a lovacsák, és tisztán, élesen hallatszik a kolompszó. Állandóan, szinte ritmikusan.

– Nem legeltetnek. Terelnek.

Most hirtelen messziről is fülbe hasító, élesen trillázó sípszó: zsandársíp. S mély, döngő kutyaugatás. Sok kutyaé.

– Megcsípték őket.

A zsandárőrmester szájába veszi a rézsípot és belefúj. A lovak felhorkannak. S mint visszhang, felel a messzeségből a másik zsandársíp.

– Előre!

A félhomály ritkul, az erdő szélére értünk, s már lenn is a nyeregből. Kikémlelünk a fák közül.

Alattunk a lunka teknőjében sűrű, tömött rendben halad a csorda. Hajtók terelik és kutyák meg csoringok hajkurásszák az elmaradókat s a kitörni próbálkozókat. S a csorda éle a lunka kijáró szorosához közeledik.

Halk parancsszó, és a zsandárok feltűzik a karabélyokra a hosszú hegyes szuronyt, s aztán súlyban a fegyverrel kilépnek a fák alól.

– Sztáj! – süvít a kemény zsandárparancs, s utána mint pont a mondat végén, csattan egy rövid, éles puskalövés.

S hallom azonnal a választ a túlsó messzeségből, mint a visszhangot:

– Sztáj! – S utána a csattanást is.

S hogy arrafelé pillantok, lám, ott is, a Marsoaja túlsó peremén is zsandárok lépnek ki az erdőből, súlyban a szu-

ronyos karabéllyal, s a gornyikok meg a gyakornok, ama Martin Ferenc.

A teknő mélyén pedig mintha most megdermedt volna az élet és megsiketült volna a hang. Mert áll már ott a csorda, állanak körülötte a hajtók és csoringok, s külön a csorda mögött egy csomóban állanak a condrás emberek és a területtel megrakott szamar. S hang nélkül, behúzott farokkal el-suvadtak valamerre a lompos, vad csordakutyák is.

Csak a kakastollas, nagy sötét zsandárlegények ereszkednek kemény, ütemes lépésekkel itt is, túlfelől is a lunka pereméről le, a csorda felé.

– Mehetünk mi is – hallom a főerdészt, és kilépünk a fák alól mi is és megyünk némán a zsandárok nyomában.

Most hirtelen elhomályosodik az ég, a hanyatló nap elé napnyugat felől fekete fellegek gomolyognak. A forró levegő sűrű és fullasztó. Erősen sötétedik.

... Aztán váratlanul:

Hosszú, éles, vijjogó kiáltás, mint a hasító kés.

Állok. És áll a főerdész, és áll Gergely bácsikám. S állanak előttünk a zsandárok is. S amott túl is, homályosan látom csak, de állanak ott is a zsandárok és gornyikok, és a gyakornok is áll.

De a lunka felső peremén a fekete erdőből emberek ugrálnak ki, és furcsán szökdösve nyomakodnak lefelé az oldalakon. S nyomukban is emberek, sokan és mind többen és szilajabban és sebesebben; a nyakukba vetett condra rán-gatózva libben jobbra-balra minden ugráló lépésüknél.

– Sztáj!

De a zsandárok állanak és mi; azok ott mintha még nagyobbakat szöknének. És az erdőből még egyre jönnek és jönnek és nyargalnak a többi nyomában. És lám, most meg-mozdult a csorda...

Kurta vezényszó, és hallom a kemény, kettős csattanásokat: a zsandárok élesre töltönek. Kezemben a revolver, és hüvelykujjam a biztosító gombot nyitja.

Kemény, kegyetlen roppanás: ott túl tüzeltek a zsandárok, s egy pillantásig mintha megtorpant volna az emberek futása. Éles, ijesztő kiáltás, s lám, újra meglódtak. Tömörülnek, majd kettéválnak: egyik részük a túlfelőli zsandárok

felé, másik részük egyenesen felénk nyomakodik. S lenn a csorda megy, halad sebesen, mind sebesebben, az eleje már a lunka kijáró szorosában van.

Még egy kiáltás, megint roppannak a fegyverek itt is, túl is. Aztán egy erős, komoly dörrenés. Utána még egy és még...

A főerdész mellett állok. Alig látok már, pedig meresztem a szememet. Valaki aztán nagyot ránt rajtam, és már hason is fekszem, arcom a fűben, és a fületem szagatják az éles csattanások.

Sokára emelem fel a fejemet egy kicsit és körülpillantok, és lám, a sűrűsödő sötétségben szemem hiába keresi a csordát, az már nincsen a lunkán, s még a hangját sem hallom. De előttem messze emberek mozognak – bár inkább csak érzem, mint látom őket. És élesen csattan ott egy-egy lövés, s tompán dörren reá a válasz is. De mind messzibbről és mind halkabban...

S ekkor ebbe a sötétbe boruló éjszakába egyszerre csak vakító-cikázó villámlás és szívet dobbantó, reccsenő csattanás hasított bele, s a nyomában reánk zuhant vaksötétségben megdermedt minden élet és megnémult minden hang. És nem mozdult semmi. És puská sem szólt, sem csattanó Kropacsek, sem döngő parasztpuska. És a szemem sem látott már semmit...

Aztán suhanó széllel lekoppantak az első súlyos esőcseppek és most hallom a zsandársíp éles, hívó szavát, s nyomban utána Gergely bácsikám hangját is:

– Vissza, emberek! Itt a zivatar ...

... Mert az ember perlekedésébe beleszólt az ég...

*

A lovacsák nyugodtan legelésztek az erdőszélen. Gyenge lámpás világánál egyik társuk vállát kötözték a zsandárok.

Aztán kantárszáron a lovakkal botorkáltunk, csúszkáltunk egymás nyomában Tyika felé. A nyakunkba zuhogva ömlött a hideg havasi zápor.

*

Másnap délután ismét fenn voltunk a Marsoaján. A főerdésszel, Gergely bácsikámmal és a gyakornokkal együtt én

is. A gornyikok a kidöntött határsasfákat állították vissza, és én reájuk festettem a térkép számait. Tíz zsandár strázsálta a munkát.

És ahol a nagy hegyi ösvény az erdőbe kanyarodik, bocskoros, condrás emberek dolgoztak. Körülöttük sűrű tömegben az erdő szélső fái alatt nagy néma sokaság; emberek, asszonyok és gyermekek. Nézték a dolgozókat, akik lyukat csákányoztak a kő között. Nézték, ahogy aztán más emberek hosszú, nagy keresztet állítottak a lyukba, s a tövét kövekkel ékelték és földdel bedöngölték. Akkor az emberek és asszonyok és a gyermekek mind megmozdultak. Köveket hoztak és körülhalmozták a keresztet. Némán, szóbeszéd nélkül. Aztán elmentek, be az erdőbe. És csak onnan az erdőből és nagy későre hallottam hosszú, elnyújtott asszonyi jajgatást, ami lassanként elhalt.

Odamentem az új kereszthez. Simára bárdolt fájában durva véséssel két kereszt. Az egyik alatt egy név: „Mátis George”, a másik alatt is egy név: „Nyág Nyikoláe” És alattuk az írás:

„Au murit pentru libertatea pădurilor.”

Megfordultam: zsandárok állottak mögöttem, mozdulatlanul, lábhoz tett fegyverrel.

*

Régen történt ez, még a század legelején. Azóta sok idő telt el. Nagyot fordult a világ körülöttünk, és merőben megváltozott sok minden a havasban is. Mert a havas, ez a mi havasunk itt, már nem az egykori uraságoké. A bihari részek nem uralják a váradi püspököt, s Aranyosban csak emléke maradt az Andrássy grófnak, és szél járja az Urmánzi kastélyt ott a Béles torkában. Nincsenek urasági vadaskertek és pisztrángos tavak Járavizén és a Kucsuláton, és nincsenek címeres határhalmok a Marsoaja nagy lun-káján.

És eltűnt a kereszt is, akire valamikor reárótták az emberek, hogy Mátis George és Nyág Nyicoláe meghaltak ott az erdők szabadságáért.

Arra a keresztre nincsen már szükség, mert a nagy pernek immár vége van: szabad a havas.

... De!... jó lesz vigyázni reá, emberek.

Hogy ne pusztuljon róla tovább az erdő, ne apadjanak el a vizek, ne szikkadjanak ki a virágos kaszálók, ne kopaszodjanak meg a bársonyos, fűszeres legelők. Hogy gyógyulhasson meg a havas. Legyen újra fiatal és vidám és hatalmas a havas. Ez a mi szépséges, drága havasunk.

1930